

Jolanta Karbowniczek

Rodzice i dzieci z klasy średniej : dystynkcje w sferze edukacji

Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce : kwartalnik dla nauczycieli nr 1,
225-233

2015

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Jolanta Karbowniczek
Akademia Ignatianum w Krakowie

Rodzice i dzieci z klasy średniej. Dystynkcje w sferze edukacji

Recenzja książki:
Mirostawa Nyczaj-Drąg,
*Edukacja dziecka
w narracjach rodziców z klasy średniej*,
Wydawnictwo Uniwersytetu Zielonogórskiego,
Zielona Góra 2015

W poprzednim systemie społeczno-ekonomicznym jedną z naczelnych wartości kształtujących stosunki międzyludzkie był egalitaryzm (*egalite* – równość), jawiący się jako równouprawnienie każdej jednostki ludzkiej, niezależnie od jej pochodzenia, wykształcenia czy też sytuacji materialnej. Wywodził się on z Wielkiej Rewolucji Francuskiej (obok braterstwa i wolności), został uznany przez zmiany ustrojowe, dokonujące się w Polsce po drugiej wojnie światowej i funkcjonował w społeczeństwie epoki socjalizmu do okresu transformacji ustrojowej – 1989 roku. Dopiero owa przemiana ustrojowa zaczęła z powrotem różnicować ludzi w zależności od ich statusu ekonomicznego, społecznego, kulturowego itp. Najczęstszym kryterium podziału społecznego stał się dostęp do środków materialnych, który następnie skutkował dostępem do dóbr kultury, szerszego i głębszego wykształcenia, rozwijania własnych zainteresowań, pasji i talentów. Kolejnym istotnym kryterium, według którego dokonywał się podział społeczeństwa, było miejsce zamieszkania wpływające na dostęp do dóbr wyższego rzędu. Wspomniane wyżej czynniki zapoczątkowały, a później utrwaliły podział polskiego społeczeństwa na klasy społeczne, których głównym jednakże kryterium roz-

warstwienia stał się status materialny. W ten właśnie sposób zaczęły kształtować się klasy społeczne: dominujące (tzw. elity), średnie i niższe.

Współczesne społeczeństwo wokół zachwianego pejzażu politycznego ulega dalszym zmianom społeczno-ekonomicznym, kulturowym, technologicznym i in., które oddziałują na nie w bardzo zróżnicowany sposób. Ta dynamika tworzy unikatowy konglomerat czynników mających priorytetowe znaczenie dla strategii życiowych ludzi oraz współczesnych rodzin i ich dzieci z różnych środowisk klasowych, w tym z klasy średniej. Status społeczny współczesnej a zarazem nowoczesnej rodziny urozmaica drogi edukacyjne dzieci. Utrzymanie właściwego statusu społecznego rodziny wymaga zatem od niej podejmowania odpowiednich, precyzyjnych decyzji, skierowanych między innymi ku edukacji jej dzieci. Edukacja jest czynnikiem tworzenia się nowej klasy średniej, tym czynnikiem, który stabilizuje przynależność dziecka i rodziców do tejże klasy. O jej jakość, różnorodność, innowacyjność starają się zadbać rodzice, mając na uwadze wielostronny i ponadprzeciętny rozwój dziecka. Według teorii P. Bourdieu ścieżki edukacyjne jednostki są uzależnione od habitusu klasowego, którym jest układ nabytych dyspozycji, myślenia, zachowań i gustu, charakterystycznych dla danej klasy oraz kapitału ekonomicznego, społecznego i kulturowego rodziny. O tych tak ważnych aspektach, dotyczących dwóch podmiotów z klasy średniej (mam na myśli rodziców i dzieci) oraz o dystynkcji w sferze edukacji w powiązaniu z teorią P. Bourdieu pisze w swojej publikacji dr M. Nyczaj-Draż. Struktura publikacji jest adekwatna do założonej koncepcji badawczej. Obejmuje dziesięć rozdziałów logicznie ze sobą powiązanych i podrozdziałów kompatybilnych z podjętą przez Autorkę tematyką, odnoszącą się do tak istotnego zagadnienia, jakim są rodzice i dzieci z klasy średniej w odniesieniu do dystynkcji w sferze edukacji. Publikację otwiera wstęp, w którym Autorka erudycyjnie prezentuje własne inspiracje związane z problematyką, uzasadnia samą istotę podjętej tematyki oraz jej znaczenie, uwzględniając interdyscyplinarność i wielofunkcyjność nauki o społeczeństwie, opisując i analizując różnorodność faktów, zjawisk i procesów zachodzących w społecznym świecie rodziny środowisk klasy średniej. Każdy rozdział już we wstępie stanowi zwarte i ściśle wprowadzenie do opiniowanej publikacji. Przedstawia zarys koncepcji badań, zapowiadając i porządkując w jej świetle treści kolejnych rozdziałów i podrozdziałów, stanowiących uporządkowaną i zharmonizowaną całość. Publikacja ma charakter teoretyczno-empiryczny. Składa się z 272 stron. Pierwsze trzy rozdziały ujmują jej wartość teoretyczną, rozdział czwarty to metodologia badań własnych. Dalsze rozdziały (piąty, szósty, siódmy, ósmy, dziewiąty) dotyczą analizy i interpretacji wyników przeprowadzonych

badań o charakterze jakościowym. W dziesiątej, finalnej części pracy dokonano wnikliwej interpretacji teoretycznej tego, co zostało wcześniej wnikliwie i rzetelnie przedstawione oraz zanalizowane. Publikacja zawiera Zakończenie oraz Bibliografię.

W rozdziale pierwszym podzielonym na podrozdziały Autorka zapoznaje czytelnika z terminologią pojęcia „klasa średnia”, wskazując na mnogość znaczeń, zróżnicowanie kontekstów, brak jednolitości co do samego sposobu definiowania. Zwraca uwagę na identyfikację klasy średniej ze stanem majątkowym, dochodami, wykształceniem, zawodem etc. i inne liczne źródła wskazujące m.in. na specyficzny styl życia, orientacje, normy, kierujące zachowaniem. Dalej odwołuje się do wartości analiz środowisk klasy średniej, słusznie uzasadniając jednocześnie, że klasa średnia to zjawisko wielopostaciowe, zróżnicowane, podlegające wielokierunkowym zmianom. Oscyluje wokół takiej problematyki jak: warstwy nowej klasy średniej, jej procesy, zasoby oraz rola. W podrozdziale trzecim elokwentnie prezentuje kategorie klasy średniej, odwołując się do refleksji i stanowisk prezentowanych przez J. Kurczewskiego, H. Domańskiego, E. Mokrzyckiego, J. Leszkowicza-Baczyńskiego i in., uwzględniając także trójdzielność koncepcji klasy średniej. Kolejny, czwarty podrozdział dotyczy problematyki stylu życia, wyeksponowanego przez Autorkę, jako główne kryterium charakterystyki środowisk klasy średniej.

Ze względu na wieloaspektowy charakter, wielość poglądów i stanowisk odnoszących się do „klasy średniej” Autorka aplikuje konieczność podjęcia dalszych badań empirycznych w tym zakresie, co moim zdaniem wydaje się być bardzo słuszne i pozytywne. Rozdział pierwszy jest klarowny i interesujący.

Rozdział drugi odnosi się do kompleksu dystynktywnych cech współczesnej rodziny środowisk klasy średniej. Przedstawiono w nim profil rodziny z klasy średniej, syntetyczny model matki/żony, ojca/męża oraz wzorzec dziecka. Autorka z wielkim zaangażowaniem wnika w istotę współczesnych problemów socjologii rodziny, analizując tę problematykę, posługując się przeglądem dotychczasowych badań w tym zakresie oraz powołując się na bardzo bogatą literaturę polską i obcojęzyczną. Można zatem uznać, że treści są tutaj zaprezentowane przystępnie i przejrzysto.

Z wielkim zainteresowaniem, odwołując się do refleksji poznawczej, przeczytałam rozdział trzeci, dotyczący teorii reprodukcji klasowej P. Bourdieu w kontekście teoretycznym badań własnych, która stanowi źródło, a więc opis i analizę perspektywy interpretacyjnej Autorki. W podrozdziale pierwszym dogłębnie zapoznaje ona czytelnika ze strukturalizmem konstruktywistycznym P. Bourdieu, w którego twórczości szczególne miejsce zajmują aspekty dynamiki stosunków w rodzinie i polityki

reprodukcji pozycji klasowej. „Przestrzeń społeczna” Bourdieu oraz jego socjologia codzienności stanowi o wyraźnym rodowodzie fenomenologicznym w odniesieniu do teorii wspólnego świata. Autorka uzasadnia dalej, odwołując się do teorii, że „struktury społeczne i kulturowe istnieją niezależnie od podmiotów działających i kierują ich zachowaniem, tworząc pola wyborów i możliwości, konstruując nowe, niepowtarzalne zjawiska społeczne i kulturowe” oraz analizuje wielorakość podejść krytycznych samego Bourdieu do strukturalizmu, zwracając uwagę na wielowymiarowość świata społecznego (przestrzeni), który poprzez wykrycie priorytetowych czynników różnicowania, odkrywanie rodzajów władzy czy też form kapitału może stać się skuteczny. Zatem o miejscu wielowymiarowej przestrzeni oraz o kierunkach zmian położenia społecznego decyduje rodzaj kapitału, jakim dysponują jednostki. W dalszych podrozdziałach Autorka wykazuje związek pomiędzy klasą społeczną a kapitałem, między praktykami a habitusem i polem, jako podstawowymi kategoriami uwzględnianymi w teorii tego francuskiego socjologa, antropologa i filozofa, przypisując szczególną rolę – rzecz oczywista – klasie średniej. Bardzo trafnie wskazuje na to, że edukacja i rodzina stanowią „mechanizm” selekcji i reprodukcji nierówności, akcentuje tezę, że socjalizacja przebiegająca w rodzinie z klasy średniej wzmacnia materialne i społeczne interesy tej grupy, zmierzając do odtworzenia struktury jej kapitału kulturowego, ekonomicznego, społecznego i edukacyjnego. Odwołuje się do aplikacji metodologicznych koncepcji P. Bourdieu w Polsce, wykazując stosowalność, użyteczność i wzrost coraz szerszego nią zainteresowania.

Wysoką wartość tych podrozdziałów stanowi przemyślana i dogłębna znajomość podejmowanej tematyki przez Autorkę. Jest ona ważna i słuszna zarówno dla teorii jak i jej egzemplifikacji w praktyce.

Rozdział czwarty otwiera część empiryczną badań własnych Autorki. Opracowując metodologię badań, posłużyła się Ona badaniami jakościowymi, które nawiązują do odniesień teoretycznych na gruncie paradygmatu interpretatywnego, szczegółowiej obejmują badania jakości edukacji dziecka. Zatem są bardzo wartościowe we współczesnej pedagogice, socjologii, psychologii etc. Badania powinny zawierać jakościowy opis oraz analizę badanych faktów, zjawisk i procesów. Ich cechą jest otwartość, możliwość eksploracji obszarów niedostępnych dla badań ilościowych, trafność oraz nastawienie na rozumienie zjawiska. Badania własne w tej publikacji opierają się na zasadach konstruktywizmu. Projektując procedurę badawczą Autorka odniosła się do własnej refleksji poznawczej, proponując podrozdziały: 1. Interpretatywność w badaniu jakości dziecka, 2. Przedmiot i cele badań, 3. Sposób gromadzenia materiału badawczego, 4. Grupa badawcza i teren badań, 5. Procedura interpretacji

wyników badań. Moim zdaniem, bardziej wartościowy pod względem metodologicznym jest tradycyjny schemat postępowania badawczego, który czytelnie i bardzo przejrzyście ujmuje hierarchizację badań empirycznych, ale biorąc pod uwagę założenia metodologiczne P. Bourdieu i odwołując się do jego procedury badawczej, inteligencji i innowacyjności metodologicznej, organizując badania empiryczne „zabrania się zabraniać”, można zatem uwzględnić propozycję badawczą M. Nyczaj-Draż. Konkretnie przedstawiła orientację badawczą, dotyczącą podmiotowej interpretacji doświadczeń badanych rodziców, związanych z edukacją ich dzieci. Przedmiot badań został określony poprawnie. Każdy z celów jest w pełni dookreślony i adekwatny do przedmiotu poznania, który jest jego źródłem. W pracy we właściwy sposób zaprezentowano cele, są one zatem jasne i precyzyjne. Autorka w badaniach empirycznych posłużyła się metodą biograficzną, wywiadem narracyjnym. Zaprezentowała interpretacyjne badania narracyjno-biograficzne, które mają istotne znaczenie praktyczne w edukacji. Dalej, wykorzystwała celowy dobór próby badawczej, merytorycznie uzasadniając swój wybór. Wybrała rozmówców, wśród rodziców uczniów klas I–III szkoły podstawowej, które powstały na zasadzie zapisów dziecka do wybranego nauczyciela i które w momencie badań wymienione zostały, jako najlepsze. Oczywiście, zgodnie z tematem pracy, prezentowały one środowiska klasy średniej. Przeprowadzono i zarejestrowano 24 wywiady, po 12 z matkami i ojcami z trzech kategorii klasy średniej w latach 2009 do 2011, a następnie poddano je transkrypcji, dzięki temu teksty wypowiedzi stały się przedmiotem analizy. Analiza została umiejscowiona w tym przypadku w grupie metod deskryptywno-analityczno-typologicznych. W przyjętej przez Autorkę strategii analitycznej występuje analiza sekwencyjna oraz analiza komparatywna, która umożliwiła metodologicznie bardzo wartościowe porównania. Zaprezentowaną analizę fenomenologiczną przedstawił moim zdaniem, jak najbardziej słusznie w dwóch trafnych aspektach: opisowym i strukturalnym, co znacznie podkreśla wartość poznawczą rozdziału metodologicznego w niniejszej publikacji. Poza tym można skupić się tutaj na superlatywach, które dotyczą: trafnej znajomości rodzajów badań jakościowych, przemyślanego doboru celów, problemów, metod, technik i narzędzi badawczych, które są adekwatne do założeń metodologicznych, dużej rzetelności w przygotowaniu badań, samej procedury stosowania metod jakościowych w empirii, dociekliwości w poszukiwaniu informacji, dokładnego opisu procedur i samego przebiegu tych badań, prezentującego tok myślenia Autorki.

W rozdziale piątym Autorka samodzielnie i wnikliwie opisuje, analizuje oraz innowacyjnie interpretuje dane uzyskane w przeprowadzo-

nych przez nią badaniach. Wszystkie podrozdziały skupione są wokół edukacji: jako wartości instrumentalnej, jako wyrazu oczekiwań rodziców, jako planu i projektu do zrealizowania przyszłości, jako drogi do sukcesu oraz jako problemu źródła niepokoju i lęków. Bardzo szczegółowo prezentuje w nich różnorodność i osobistość narracji rodziców na temat edukacji własnych dzieci, która dotyczy ich przyszłości, podkreślając jako czynnik gwarantujący postęp cywilizacyjny również ideę merytokracji. Istotę stanowią wartości, które odnoszą się do wszechobecnej kultury indywidualizmu, na co z głęboką refleksją poznawczą zwraca uwagę M. Nyczaj-Drąg. Rozdział jest interesująco napisany i rzetelnie opracowany, poparty niezwykle cenną i tematycznie wartościową literaturą polską oraz zagraniczną, dzięki wykorzystaniu, której Autorka w sposób bardzo oryginalny i elastyczny potrafi merytorycznie i wartościowo łączyć własne myśli, odnosząc się do innych, prezentowanych przez pedagogów, socjologów, psychologów, filozofów i in. Ponadto, nie ukrywając swojej pasji czy też fascynacji rodzicami i dziećmi z klasy średniej, umie też patrzeć na ten rozdział w sposób zobiektywizowany, pisząc o trudnościach i konkretnie wskazując na nie.

Kolejny szósty rozdział zatytułowany „Zasoby inwestowane w polu edukacji dziecka” uwzględnia charakterystykę trzech rodzajów kapitału, które respondenci inwestują w edukację dzieci, przyczyniając się tym samym do (re)produkcji kapitału edukacyjnego. Autorka bardzo precyzyjnie udowadnia, że dzięki odpowiednim warunkom życia rodziny i posiadane-
mu habitusowi, rodzice wspierają dzieci na wiele sposobów w polach edukacji, natomiast poczynione inwestycje stają się w konsekwencji formą i źródłem kapitału edukacyjnego dziecka. Zatem uprzywilejowane znaczenie przypisują dziecku, wzmacniając jego pełnomocność i autonomię. Interesujące jest odwołanie się zatem do współczesnego i coraz bardziej uwzględnianego w pedagogice rodziny syndromu „cenionego dziecka”, którego decyzja rodziców o jego posiadaniu wskazuje na fundament emocjonalno-duchowy. Dalej, biorąc pod uwagę europeizację działań we współczesnym społeczeństwie, koniecznością staje się „produkcja dzieci wysokiej jakości”, doinwestowanych, kosztownych czasowo, wysiłkowo i emocjonalnie. Na ten jakże trafny aspekt ściśle zwraca uwagę Autorka, która także w swoich cennych interpretacjach elokwentnie dokonuje analizy porównawczej wyników przeprowadzonych badań z teorią P. Bourdieu, dotyczącą edukacji dziecka, która to jawi się, jako szeroka, wieloaspektowa inwestycja rodzicielska, wymagająca trzech rodzajów kapitału: społecznego, ekonomicznego i kulturowego oraz odpowiedniego habitusu rodziców. Niniejszy rozdział świadczy o dużej dojrzałości analizy i interpretacji metodologicznej Autorki oraz o wysokim poziomie Jej

świadomości i dużym zaangażowaniu w niezwykle dogłębne poznanie naukowe problematyki niniejszej publikacji.

Na uwagę zasługuje rozdział siódmy, który odnosi się do rodzicielskich praktyk edukacyjnych, które zdaniem M. Nyczaj-Draż są „inwestycją” w dziecko. Zaprezentowano tutaj praktyki, które mają miejsce w szkole, poza szkołą, w domu rodzinnym, w czasie wolnym – czyli praktyki ekskluzywne, wyrafinowane, pretensjonalne, wybierane i organizowane przez rodziców lub indywidualnie przez dzieci. Zwrócono tutaj szczególną uwagę na praktyki edukacyjne rodziców, jako pochodną kapitału i habitusu rodziców, co stanowi ambitną próbę analizy tak istotnego problemu. Należy dalej podkreślić, iż wyraźnie zaznaczono ich związek ze stylem życia, będących przedmiotem poznania klasy średniej. Odnosząc się do dystynkcji, rodzice z klasy średniej, jak wynika z opisów Autorki, prezentują dwa typy nastawienia wobec edukacji dziecka, czego skutkiem jest właśnie produkcja dystynktywnych form praktyk edukacyjnych, jak np. korepetycje, zajęcia pozaszkolne i pozalekcyjne. Zwykle rodzice (priorytetowa rola matki) wybierają takie, które wzmacniają ich klasową dystynkcję. Czytając z wielkim zainteresowaniem i ten rozdział należy wskazać na jego ścisłość, przejrzystość i implikacyjny charakter. Chciałabym zwrócić także uwagę na analizy, które są logicznie i wyczerpująco opisane.

W rozdziale ósmym podjęto próbę rekonstrukcji obrazu współczesnego dziecka i dzieciństwa w rodzinie klasy średniej, jasno i wyraźnie przedstawiono model młodych championów, ekspansywnych indywidualistów oraz refleksyjnych autorów własnej przyszłości. Dobitnie wskazano i poddano refleksji również kategorię przeciążonego dzieciństwa, dowodząc tym samym, że w rodzinach ze środowisk klasy średniej spełnia ono wiele, trudnych i skomplikowanych ról, wykonując często nietypowe obowiązki. Bardzo trafnie odniesiono się do skracania dzieciństwa, jego solaryzacji, biurokratyzacji, technologizacji itp., oraz do samej taloryzacji życia rodzinnego. Z uzyskanych przez Autorkę wyników badań wynika, że współczesne dziecko, określa się jako „supernowoczesne dziecko”, którego edukacja i socjalizacja odbywają się w organizacji różnych typów aktywności, w wielu miejscach i w różnych funkcjach. Rodzice z klasy średniej ze swoimi doświadczeniami, kapitałem, habitusem oraz praktykami w zakresie edukacji i wychowania uczestniczą w dzieciństwie własnych dzieci, a one same wychowywane są pod presją czasu i wykonują wiele różnych obowiązków, na co wyraźnie w swoim podsumowaniu zwraca uwagę Autorka.

Z kolei w dziewiątym rozdziale publikacji M. Nyczaj-Draż jasno i klarownie prezentuje obraz współczesnych rodziców z klasy średniej

(status społeczno-ekonomiczny, styl życia, wartości), ich postawy wobec edukacji, proces wychowania – jego cechy, zasady, metody oraz trudności wychowawcze. Swoje analizy interpretacyjne skupia wokół dwóch typów rodziców: refleksyjnych partnerów i krytycznych konsumentów, wskazuje na profil nowej grupy rodziców, która jest przesycona ambitnymi i sprecyzowanymi celami, co do przyszłości swoich dzieci, ale jednocześnie dba o ich prawidłowy rozwój, bezpieczeństwo, ideał wychowawczy, stanowczość i konsekwencję. Rodzice charakteryzują się postawą refleksyjnego partnerstwa, nieco mniej natomiast prezentują postawę krytycznego konsumenta. Bardzo trafnie używa terminologii „rodziny edukogenne”, zwłaszcza w odniesieniu do tych rodzin, które zaspakajają dziecięce potrzeby, stwarzając im wartościowe środowisko wychowawcze. Rozdział uważam, za jak najbardziej wyczerpujący.

Rozdział dziesiąty zredagowany jest niezwykle starannie. Autorka w sposób nader inspirujący poznawczo przedstawia ponowoczesny obraz rodziny z klasy średniej, który w zakresie posiadanego habitusu, kapitału oraz stylu życia stanowi jej egzemplifikację, odkrywa postmodernistyczną formę funkcjonowania rodziców i dzieci. Zwraca szczególną uwagę na istotne kategorie, wyznaczające ponowoczesny obraz rodziny typu: zmienność, pluralizm, indywidualizację, instytucjonalizację, pedagogizację i medializację i in. oraz na współczesne dzieciństwo, które stanowi paradygmatycznie wytwarzany „artefakt” społecznego chaosu. Z rzetelnych analiz wynika, że współcześnie mamy do czynienia z wielopostaciowością dzieciństwa w zakresie zróżnicowanych kontrastów: biedne, bezdomne, zaniebane „dzieci ulicy” (niska hierarchiczność) oraz konsumenckie, zjaponizowane, działające według programu rodziców, reprezentujące zindywidualizowany charakter „dzieci wysokiej jakości”. Autorka wskazuje na emancypację, autonomizację dzieciństwa, odejście od paternalistycznych postaw pedagogicznych, na dialog demokratyczny, a także na cyrkularność edukacji i socjalizacji dziecka. Zaprezentowana w niniejszej publikacji koncepcja kapitału P. Bourdieu, stanowi idealne teoretyczne tło dla dokonania charakterystyki form praktyk edukacyjnych, stosowanych przez rodziców z klasy średniej i związanych z nimi zasobów kulturowych, finansowych i społecznych, jakie umiejscawiają w polu edukacji dziecka. Autorka rzeczowo podkreśla, że istotnym predyktorem dobrostanu dziecka są warunki społeczne, kulturowe i ekonomiczne, w jakich się ono wychowuje i podlega socjalizacji.

M. Nyczaj-Draż pisze poprawnie, wyraziście i przejrzyście. Jej styl oceniam jako wzorowy. Posługuje się bogatą i nowatorską terminologią naukową o charakterze interdyscyplinarnym w obrębie wielu dyscyplin naukowych, wokół których relacjonuje bardzo ciekawie temat. Należy

zdecydowanie docenić staranność przygotowania tekstu publikacji, a przede wszystkim wyjątkową dbałość Autorki o przypisy. Na podkreślenie zasługuje również konsekwencja w podsumowaniu rozdziałów empirycznych. Narracja prowadzona jest elastycznie i płynnie.

Podsumowując, publikacja pt. *Edukacja dziecka w narracjach rodziców z klasy średniej* stanowi wartościowe i oryginalne pod względem naukowym studium poznawcze, o wysokim poziomie merytorycznym i metodologicznym. Wyróżnia się ono klarownością postawionych pytań, wnikliwością i niezwykle rzetelnością w sposobie zbierania materiału empirycznego, a przy tym imponującym dla mnie i bardzo innowacyjnym przeglądem bibliografii polskiej i zagranicznej, jej dogłębną znajomością, zawiera również oryginalne wnioski. Uważam ją za dojrzałą pracę naukową, napisaną z wielką pasją, a kompetencje teoretyczne i badawcze oceniam celująco. Publikacja wnosi jak najbardziej nowatorskie podejście w spojrzeniu na podjęty problem, jak również weryfikuje jego praktyczne urzeczywistnienie. Treści zawarte w książce są bardzo przydatne dla studentów pedagogiki ogólnej, pedagogiki wczesnoszkolnej, socjologii, psychologii, filozofii i in., oraz wszystkich tych, którzy są zainteresowani tym tematem. Mają one charakter w pełni interdyscyplinarny i w pełni naukowy.